

Localitzat el retaule major gòtic de la catedral de la Seu d'Urgell

Joan Morell Núñez

Còhadorador de la Reial Càtedra Gaudí. joan.bassegoda@upc.edu

Resum

El retaule major gòtic de la catedral de la Seu d'Urgell, com tantes altres peces de l'esmentada catedral, es considerava il·localitzable fins fa poc. L'autor explica com arran de la celebració del cinquè centenari de la catedral de Las Palmas de Gran Canària va poder comprovar com el que fou, entre el 1930 i 1996, retaule de la capella major d'aquest temple, considerat de procedència desconeguda, era precisament el retaule de la Seu d'Urgell que havia estat adquirit pel consell catedralici canari a l'antiquari català Domènec Viñals el primer quart del segle passat.

Abstract

The main Gothic altarpiece of the cathedral in La Seu d'Urgell has been located

The main Gothic altarpiece from the cathedral in La Seu d'Urgell, just like so many other pieces from this cathedral, was considered impossible to locate until recently. The author explains how upon the celebration of the fifth centenary of the cathedral in Las Palmas de Gran Canaria, it was proven that what had been the altarpiece in the main chapel of this church from 1930 to 1936, considered to be of unknown origin, was precisely the altarpiece from La Seu d'Urgell which had been acquired by the Canary Islands cathedral council from the Catalan antiquarian Domènec Viñals during the first quarter of the past century.

L'any 2000 vaig poder presentar i defensar el treball “Les transformacions i restauracions de la catedral de la Seu d'Urgell” com a tesina de llicenciatura,¹ el material de la qual serveix de font principal per a aquest article. Una de les peces provinents d'aquest temple, aparentment perduda o sense possibilitat –aleshores– de saber-ne l'actual ubicació, és el retaule major d'aquesta seu.

Seguint la trista sort de tantes altres peces d'art de la nostra catedral, el retaule major també desaparegué de la circulació –d'una manera anònima, vergonyant i (semi)clandestina– durant gairebé tot un segle. Dins del seu estat de total il·localització s'havia considerat, malgrat tot, la hipòtesi d'una possible compra per part d'algun col·leccionista d'art nord-americà,² com moltes d'altres peces d'aquest infortunat temple.³

El retaule de l'altar major de la seu urgellitana

El 1629 el canonge degà Francisco Morillo va manar reemplaçar el retaule gòtic d'argent del 1350, que estava molt malmès, per un de nou de fusta.⁴ La nova peça s'inspirava en el retaule de l'altar major de la seu barcelonina⁵, perquè servís de tron a la imatge romànica de Santa Maria de la Seu d'Urgell, també dita d'Andorra, la *Magna Domina Urgellitana*, que hi fou traslladada el 1631.⁶

Descripció del retaule

Aquest retaule, a la seva ubicació original, constava d'una socolada que imitava obra de carreus,⁷ damunt seu una predel·la amb quatre nínxols d'arc de mig punt polilobulats (Fig. 1). Aquest pedestal era centrat per la mesa d'altar i damunt d'aquesta hi havia la graderia de cinc graons.

Damunt de la predel·la sorgien cinc cossos verticals o carrers separats per fines pilastres, dels quals el central, el més ample, es destacava pel seu dosser arquitectònic, de tres costats, que cobricelava el sagrari, poligonal, que descansava damunt de la graderia, i damunt seu en un nínxol hi havia l'abans esmentada Mare de Déu d'Urgell.

Els carrers laterals, en canvi, consistien en tres cossos d'arcades amb traceria de fina cresteria, obertes a l'aire, i per tant sense imatges.

El retaule, que tenia un remat pla, es coronava amb cinc gablets –que estaven calats i decorats amb quadrifolis i artístiques garlandes–, dels quals el central era el més elevat i els restants tenien tots la mateixa dimensió.

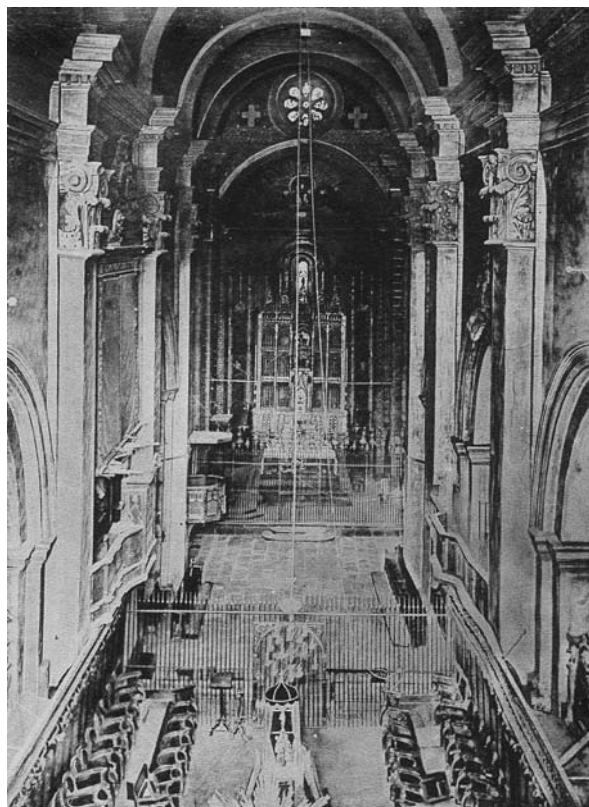

Fig. 1. El retaule en la seva ubicació original (1631-1919).

La “pista canària”

Fa ja uns quants anys vaig quedar sorprès –un fet que no tingué massa conseqüències en aquell moment– per la gran semblança entre el retaule major de la catedral de Las Palmas de Gran Canaria⁸ i el de la seu barcelonina, suara instal·lat en dipòsit a l'església parroquial de Sant Jaume de la Ciutat Comtal. En aquells moments vaig creure que el retaule de la seu canària era total i decididament una obra neogòtica. Només era una bona còpia.

Per commemorar el cinquè centenari de la catedral de Las Palmas de Gran Canaria, l'any 1998 es va editar el CD-ROM interactiu *La catedral de Santa Ana. Las Palmas de Gran Canaria* (Gobierno de Canarias).

Dins d'aquest magnífic i valuós document digital i sota l'epígraf “Monumento del Corpus o Jueves Santo” trobem el següent text:

“Esta pieza lignaria estuvo colocada en la capilla mayor haciendo de retablo desde 1930 hasta 1996 (Fig. 2). Tras su restauración ha sido instalado en el Salón de Tronos. El Cabildo catedralicio lo adquirió al anticuario catalán Domingo Viñals en la década de los veinte del presente siglo⁹ por el

precio de 25.000 pesetas. Se fecha su ejecución en 1518, aunque su procedencia es una incertidumbre. En todo caso, su tipología (todo dorado y con los característicos pináculos) es similar a otros monumentos del ámbito catalán que se erigían ocasionalmente para el Corpus o Jueves Santo”.

Aquest text ve acompanyat per dues fotografies de la peça. No cal dir que no es tracta pas d'un monument català del Corpus Christi o de la Setmana Santa català, ni que tampoc data del 1518.

Quant a la incertesa sobre la seva procedència només cal dir el següent:

Es tracta, sens dubte, del retaule principal urgellenc, només cal comparar les fotografies en la seva primitiva situació, quan encara presidia la romànica seu pirinenca, i l'esplendent estat a la ubicació actual –després de la restauració–, d'on han desaparegut la mesa d'altar i també els aparatosos graderia i sagrari¹⁰ postissos al seu lloc ara hi ha una imatge de sant Jeroni.

A causa de la manca d'aquests elements darrerament esmentats es pot apreciar i verificar perfectament el que diu el següent text: “Sota el sagrari hi havia una reixa que tancava un reliquiari d'argent que contenia els corporals d'Arcavell, miraculosament tacats de sang”.¹¹

Aquesta reixa es troba sota la fornícula inferior del carrer central de l'altar, tancant una obertura d'arc carpanell de molta més amplada que els dos nínxols laterals i que a les fotografies preses abans de la restauració del 1915 era impossible de veure.

També hi manca, òbviament, la imatge de la *Magna Domina Urgellitana*, que no va tenir la sort del seu retaule, però sí que fou malmesa, en canvi, en la devastació del 1936.

La peculiar font de finançament de la restauració de la catedral d'Urgell

La catedral urgellenca va ser restaurada arquitectònicament al llarg del segle XX en diverses tongades. Però és la primera d'aquestes campanyes (1915-1919) la que ens interessa especialment: va ser pensada per Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) i no es va poder completar per una causa que fou anotada pel mateix Puig i Cadafalch al final de la seva monografia del 1918¹²: “Malauradament les obres estan parades per manca de cabals”.

Es procedí llavors tot seguint una nefasta tradició que s'havia inaugurat a principis del segle XX:

“Un dels primers episodis documentats d'aquest despreniment pel patrimoni és documentat el 1903, quan un grup de canonges (amb oposició d'altres) van imposar la reforma de Sant Miquel, fet que va comportar el desmuntatge del retaule i la descoberta de les pintures murals.

A les actes capitulars d'aquells anys sovintegen les referències a vendes d'objectes a diversos antiquaris, sempre especificant que es tracta d'objectes “deteriorats”, sense un valor artístic “especialment notable” o sense tenir “un lloc adient” dins la catedral. Un acord capitular del 1909 estipulava que es podien vendre “todos aquellos objetos antiguos que si no son inútiles, a lo menos no hacen falta, y no están en uso, y que su producto se invierta en valores”. L'any següent es va parlar fins i tot de la possibilitat de vendre el Beatus, amb un acord majoritari del capítol”¹³

Doncs bé, per poder pagar la restauració de la catedral es vengueren tots els mobles, tal com ho diu de manera punyent José Lázaro Galdiano (1862-1947): “La catedral de Urgell sufrió, como tantas otras al cabo de los siglos destructores, modificaciones y blanqueos que afeaban su prístina construcción, y la Mancomunidad catalana, o por lo menos su presidente, que es arquitecto, escribió un

Fig. 2. El retaule de la Seu d'Urgell quan presidia la capella major de la catedral de Las Palmas de Gran Canaria (1930-1996).

folleto justificando la necesidad de que la Seo urgelesa recobrara la pureza con que en el siglo XII la habían terminado, para que sea símbolo del resurgimiento catalán, en un momento de la historia agitado por tantas ansias del espíritu patriótico. Y naturalmente, el propio Puig y Cadafalch se encargó de la herejía. No sería yo quien la condenara, si se redujera a raspar los yesos y las cales que embadurnan las paredes, hasta dejar al vivo el muro secular, quitándole el impuro vestido que cubre la sencillez de sus virginales formas; pero como la tarea exige gastos, para hacer dinero se ha procedido a venderlo todo, y en breve plazo han salido de la catedral sagrada los esmaltes, la orfebrería, los libros corales, las vestiduras religiosas, el incommensurable coro y hasta el bello sitial del conde de Urgell (sic)”.¹⁴

Seguim esmentant el senyor José Lázaro Galdiano, qui va protestar per la contundència de la restauració de Puig i Cadafalch. I no és pas que estés disconforme per la mateixa restauració en si –que ell aprovava–, sinó pel que aquesta comportà per tal de poder finançar-la: l'exportació forçada –i el subsegüent

exili arreu del planeta– de nombroses peces artístiques, incloent-hi les medievals, d'un valor incalculable (i fins i tot les romàniques, l'estil en nom del qual presumptament s'estava fent la restauració del monument!), algunes de les quals va poder adquirir i es troben al seu museu madrileny.

L'autor conclou d'aquesta manera: “Y eso no lo ha consentido, y en parte realizado, un ignorante cura de aldea escondida en ignoto rincón, sino el excelentísimo e ilustrísimo señor doctor don Joan Benlloch y Vivó, Bisbe d'Urgell, Princep Sobirá de la Vall d'Andorra, dicho sea en turbio catalán,

para no escribirlo en lengua castellana. Y esto lo ha hecho En Josep Puig i Cadafalch, presidente de la Mancomunidad de Cataluña, la más alta representación por su jerarquía soberana del noble Principado”.¹⁵

En referir-se a les pintures murals de la catedral de la Seu d’Urgell Ch. R. Post va escriure l’any 1935: “These frescoes have finally succumbed to the fate of the majority of the Catalan mural paintings, i.e., they have been lifted from the church”. No podia saber el professor americà que aquesta maledicció, lluny d’acabar, continuaria imparabla durant un altre quart de segle... Els arrencaments (de pintures) menys justificables són els que tenien la venda a particulars com a prioritat principal. En alguns casos es venia allò que era més comercial, és a dir, les figures completes que no tinguessin mides totals gaire grans, ja que això dificultava la compra per part de particulars. En aquests casos, les restes pitjor conservades acabaven, totalment mutilades, al museu. D’aquest grup publiquem els fragments de Surp i de la Seu d’Urgell, aquest darrer un cas ben dramàtic.

Urgell va ser la diòcesi venedora per excel·lència: des del començament de segle es va anar perfilant i realitzant una ambiciosa restauració de la catedral, tant de la fàbrica com del mobiliari; la intenció era restituir la catedral a l’estil romànic original. En el desmuntatge de retaules moderns es va poder descobrir, darrere seu, l’existència de murals romànics. Van ser venuts tots els que tenien valor comercial, i *in situ* van quedar únicament els mal conservats o fragmentaris. El patrimoni diocesà urgellenc —d’exemplar gestió avui dia— ha estat privat de les seves millors peces per una antiga política totalment contradictòria.¹⁶

Tant de bo que aquests fets lamentables d’inconscient i irresponsable autosaqueig d’un edifici de la categoria de la seu d’Urgell, de totes aquelles formidables obres d’art que atresorava —eliminades sense miraments, tot motivat per una cobdícia malaltissa— no es tornin mai a repetir en cap monument de la nostra terra.

NOTES

1. Aquesta fou defensada el 26 de setembre del 2000, i va ser dirigida per la professora Dra. Francesca Español i Bertran. Formaren part del tribunal els doctors Joan Bassegoda i Nonell (president) i Joan-Ramon Triadó i Tur.
2. “También dentro del siglo XVII, en 1631, por encargo del Deán Francisco Morillo se rehizo el retablo mayor copiándolo del de la catedral de Barcelona... El retablo de 1631 fue vendido y exportado a Estados Unidos”, a Joan BASSEGODA NONELL, “Proyectos barrocos para la Seu d’Urgell”, *Espacio, Tiempo y Forma*, Sèrie VII, tom III, Madrid, UNED, 1990, pàg. 153; o també “Fou tret del presbiteri amb la restauració de la seu d’inicis del segle XX i se n’ha perdut el rastre, malgrat que, segons Joan Bassegoda, sembla que és a la ciutat nord-americana de Buffalo”, a J.A. ADELL I GISPERT; P. BESERAN I RAMON; A. SIERRA I REGUERA; A. VILLARÓ I BOIX, *La catedral de la Seu d’Urgell*, Barcelona, 2000, pàg. 210.
3. El 1927 el magnat de la premsa William Randolph Hearst va comprar noranta peus lineals (ço és 27,432 metres) del cadirat per a la seva mansió a San Simeón (Califòrnia). Va fer totes les gestions l’hispanista (i també traficant d’obres d’art espanyoles) Arthur Byne; vegi’s l’article de J. MERINO DE CÁCERES, “En el cincuentenario de la muerte de Arthur Byne”, *Academia. Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, 61 (1985), pàg. 181 i 183. Francesca Español també s’ha ocupat a bastament sobre el tema de l’ocultació, en aquella mateixa època, de l’origen urgellenc d’algunes destacades peces d’art que varen ser venudes a l’estranger a F. ESPAÑOL BERTRAN, “El ressó de Rieux a les catedrals catalanes”, *Llambard. Estudis d’art medieval*, vol. IX, Barcelona, 1997, pàg. 257-277.
4. Aquest nou retaule va ser una mostra d’agraïment a la Mare de Déu d’Urgell de part de l’ardiac major i canonge d’Urgell el doctor Francesc Morillo, a qui ell va atribuir el fet d’haver estat nomenat diputat del braç eclesiàstic de la Generalitat en el període 1626-1629, i també en vista del penós estat del retaule d’argt del 1350. Així ho reflecteix la carta que l’ardiac adreçà al capítol urgellenc:

- “Molt Illtres. Sors. = Quant Nostra Senyora de Urgell me feu mersé de que isqués al càrrech de Diputat (que aixís ho he tingut per cert i o publicaré tots los dias de ma vida), me posí en lo cap que, dantme lo Senyor vida, li faria en agraiment algún servei, y ne acenyalí a V. S. alguna cosa. Est deprompte me oferí trauerla de la vergonia en que tots la vehem desobra del retaule vell, fentli un tabernacle casi al modelo del tabernacle de la seu de Barcelona, com poran veure ab lo modelo, encara que grosser, va ab esta pera V. S., lo qual se servirà de mirar y de mudarhi y ordenarhi lo que millor li apareixerà, que en tot desitjo seguir son gust, com qui's precia de ser tant capitular; y aparexent ser cosa que's dega posar en execució, tinch intent d'enviar aquí hu o dos imaginaires dels bons tròpia, pera que m'i treballen, coforme millor poré ab ells consertar, y quant no trobàs qui hi volgués acudir, estich resolt de ferme treballar ací, pus tinch jo les medides del presbiteri, tant de amplària com de alt, y jo m'o poria véurer. Tot açó tindrà ab lo favor del Senyor efecte, fentme mercé V. S. de darne llicencia y alentarme en lo pensament del cel; y com a tal me la prometo y aguardo, ab lo desig pot pensar, de V. S., a qui lo Senyor guarde, de Barcelona y abril 21 de 1629. = Lo Dr. Francesch Morillo, Ardiaca Major y Canonge de Urgell” (plec de lletres d'aquell temps de l'Arxiu capitular). Pere PUJOL i TUBAU, “Notes i documents sobre la construcció de retaules en l'alt país d'Urgell (1936), dins *Obra Completa*, Andorra, 1984, pàg. 592, nota 4.
5. Aquest era el darrer exemplar de la sèrie de quatre retaules arquitectònics de fusta esculpida i daurada, juntament amb els de les seus de Barcelona, Palma de Mallorca i el de la col·legiata de Manresa (destruït el 1936). Sense pretendre ignorar la persistència de l'estil gòtic al Pirineu (i a tot Catalunya) al segle XVII, i fins i tot XVIII!, sembla estrany, nogensmenys, que havent tingut a la mateixa Seu d'Urgell, en el segle XVI, un escultor renaixentista de primera línia com Jeroni Xanxo, l'autor del retaule de l'església de la Pietat, s'hauria escollit en canvi la tipologia del retaule gòtic quan es va fer el nou retaule major de la catedral.
 6. El nou retaule s'inaugurà el 21 de novembre del 1631, traslladant-hi la imatge romànica de santa Maria. *Liber conclusionorum*, fol. 372: “Jhs. Maria.= Als 21 de noembre 1631. se posa en lo tabernacle nou, fet en esta Sta. Iglesia per lo dr. francesch Morillo Ardiaca maior y Can.e. la figura de nostra Señora precedint vespres solemnes y alimaries ab inventions de fochs y altres regosijos; la missa maior digue als diaca y sotadiaca lo dit Sr. Ardiaca maior ab gran solemnitat com si fos lo dia (de) Pasqua; y predica lo dr. Canonge Broquetes y finalment a la tarde se feu professo com lo dia de corpus per tota la ciutat ab gran solemnitat y concurs de gent, passejant en ella la figura de nra. Señora antiga, la qual professo paga lo Sr. Ardiaca maior aixi mateix de sos diners”. Josep PUIG i CADAVALCH, (Pere PUJOL i TUBAU), *Santa Maria de la Seu d'Urgell*, Barcelona, 1918, pàg. 87 i nota 1.
 7. Igual que la que se li va afegir al seu model de la catedral de Barcelona a finals segle XVI, durant l'episcopat de Dimas Loris.
 8. *Catedrales de España (Escudo de Oro, S.A.)*, Barcelona, 1982, pàg. 72.
 9. Cal tenir present que aquest document és de 1998.
 10. Quan aquest retaule va estar presidint l'altar major de la seu de Las Palmas va conservar encara el seu sagrari original, mantingut a la seva posició elevada, tot i que n'hi havia un altre en ús situat sobre la nova mesa. En canvi la graderia que havia existit a la Seu d'Urgell ja havia desaparegut.
 11. J.A. ADELL i GISPERT; P. BESERAN i RAMON; A. SIERRA i REGUERA; A. VILLARÓ i BOIX, *La catedral de la Seu d'Urgell*, Barcelona, 2000, pàg. 210.
 12. J. PUIG i CADAVALCH (P. PUJOL i TUBAU), *op. cit.*, 1918, pàg. 95.
 13. J.A. ADELL i GISPERT; P. BESERAN i RAMON; A. SIERRA i REGUERA; A. VILLARÓ i BOIX, *op. cit.*, pàg. 210.
 14. José LÁZARO, *El vandalismo en una catedral*, Madrid, 1925, pàg. 11-13.
 15. J. LÁZARO, *op. cit.*, pàg. 13-14.
 16. Jaume BARRACHINA i NAVARRO, “La pintura mural (Introducció)”, *Tortosa....Obra no arquitectònica, dispersa i restaurada, Catalunya romànica*, vol. XXVI, Barcelona, 1997, pàg. 386.